

AMID Working Paper Series 23/2002

Betydningen af sprog, tosprogethed og sprogligt børne kulturformer for integrationsprocesserne¹

**Anne Holmen
Danmarks Pædagogiske Universitet**

Baggrund

I dette notat er jeg blevet bedt om at formidle eksisterende viden om ”betydningen af sprog, tosprogethed og sprogligt børne kulturformer for integrationsprocesserne”. Umiddelbart forstår jeg opgaven som en redegørelse for den betydning, som etniske minoriteters sproglige kompetence på dansk og andre sprog kan tillægges for deres muligheder for deltagelse i relevante samfundsområder, men samtidig finder jeg det også væsentligt at inddrage viden om betydningen af de kommunikationsformer, der anvendes i pågældende samfundsområder, samt viden om holdninger til sprog og sprogbrugere. Mit hovedfokus vil være på den kompleksitet, der ligger i sprogbegrebet, og ikke indeholde en diskussion af integrationsbegrebet. Ej heller vil jeg forsøge at dække alle områder, hvor det kunne være relevant at se på minoritetsgruppers deltagelse, men alene se på betydningen af sprog for børns og unges udbytte af skolegangen og på betydningen af sprog for voksnes placering på arbejdsmarkedet. Det skyldes, at der inden for de to felter er skrevet særligt mange rapporter og redegørelser, og at disse som hovedparten af den publicerede viden tager relationen mellem sprog og deltagelse for givet - dvs. uden at analysere selve relationen og medtænke den kompleksitet, der knytter sig til analysen.

Fra en sprogvidenskabelig betragtning er det nemlig et gennemgående problem, at den tilgængelige vidensproduktion er præget af et forenklet syn på sprog og sprogs betydning. Det gælder såvel i bestemmelsen af sprogfærdighed hos individer og grupper som i valoriseringen af samme i forskellige sociale kontekster, herunder i betydningen af forskellige syn på hensigtsmæssig sprogbrug, på majoritetssprogets position og på sproglig mangfoldighed som samfundsmæssigt problem eller ressource. Desuden er

---

¹ Dette arbejdsrapport er et notat udarbejdet for Akademiet for Migrationsstudier i Danmark i forbindelse med en kortlægning af integrationsforskningen i Danmark siden 1980, udført i opdrag af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration. Projektet vil blive sammenfattet i en endelig rapport, der forventes udgivet af Ministeriet i løbet af efteråret 2002.

det et gennemgående problem, at analyser af sprogets betydning for integrationsprocesser alene knytter sig til minoriteters udtryksevne i afgrænsede situationer og ikke til den bredere kommunikative kontekst, som sprogbrugen indgår i. Her mangler såvel beskrivelser af den interpersonelle interkulturelle kommunikation som analyser af samfundsinstitutioners udøvelse af magt gennem kommunikationsformer i den sociale praksis og værdisætninger på diskursivt niveau.

Der er i de senere år skrevet ganske meget om etniske minoriteters danskundskaber, men relationen mellem disse og deres samfundsmæssige integration på den ene side og mellem sprogundskaber og andre forhold af betydning for integrationsprocesserne på den anden side er slet ikke eller meget dårligt belyst. I stedet indgår en vurdering af andetsprogstalendes dansk ofte som en del af den biografiske baggrundsbeskrivelse på linie med alder, køn, fødested, uddannelsesniveau osv. (Jeppesen 1989), eller de interviewede bedømmer selv deres sprogfærdighed på modersmålet (Nielsen 1998) eller på dansk (Seeberg 2002). Endelig er der undersøgelser, der som del af undersøgelsesfeltet inddrager selvrapporeret sprogbrug i forskellige situationer (Schmidt & Jacobsen 2000, Boyd et al. 1994), men uden at denne sammenholdes med integrationsmål. I ingen af de nævnte undersøgelser foretages en analyse af relationen mellem sprogfærdighed/sprogbrug og integration. Derfor indeholder dette notat ikke en egentlig forskningsoversigt, men en gennemgang af relevante temaer belyst ud fra nogle konkrete undersøgelser og med en gennemgående opmærksomhed på at påpege behov for videre forskning.

Indfaldsvinklen er sociolingvistisk (dvs. den gren af sprogvidenskaben, der beskæftiger sig med forholdet mellem samfund og sprogbrug/sprogbrugere), kombineret med sprogpedagogiske og uddannelsessociologiske overvejelser. Fra sociolingvistikken trækkes på beskrivelser af Danmark som sprogsamfund og af minoritetsmajoritetsrelationen sprogligt set samt på tosprogethedsbegrebet og sprogbegrebet i relation til uddannelse. Fra sprogpedagogikken og uddannelsessociologien trækkes på forståelsen af modersmål, andetsprog og fremmedsprog samt på sprogundervisningens rolle i forhold til uddannelse og arbejdsmarked.

Tema 1: Integration i skolen via tidlig dansk

Et aktuelt politisk eksempel kan illustrere den forenkling af sagsområdet, der er tale om: Februar 2002 fremsatte regeringen forslag til ændring af folkeskolelovens §5, der indeholder en fastlæggelse af skolens fagrække (L142). Ændringsforslaget indebærer bl.a., at undervisningen i tosprogede elevers modersmål, der hidtil har været en kommunal forpligtelse, vil blive gjort frivillig for kommunerne. Modersmålsundervisningen har siden midt i 70'erne været et ekstra tilbud til tosprogede elever med 3-5 ugentlige lektioner placeret enten uden for elevernes normale skoleskema eller integreret i dette. Lovforslaget vil fjerne det statslige tilskud til undervisning af de tosprogede elever, der ikke har baggrund i Færøerne, Grønland, et EU- eller EØS-land.

I bemærkningerne til lovforslaget begrundes dette med ”regeringens målsætning om, at alle børn får det maksimale faglige og sociale udbytte af undervisningen i folkeskolen”, og det foreslås, at en mindre del af de sparede midler overføres til sprogstimule-

ring af tosprogede småbørn, idet ”gode danskundskaber ved skolestart” bør sikres. Der tales således om ”en fremrykket indsats”, der indeholder følgende elementer:

Brugen af et andet sprog end dansk i børnenes hjem betragtes som en vigtig del af deres baggrund, idet hjemmesproget er kriteriet for kategoriseringen af dem som tosprogede (= børn, i hvis hjem der tales et andet sprog end dansk, folkeskolelovens §4a) og for fastlæggelsen af, hvad der er deres modersmål. Modersmålet betragtes imidlertid ikke som udgangspunktet for børnenes videre udvikling. I stedet skal den fremrykkede indsats sikre, at de lærer dansk så tidligt som muligt. Det formodes, at sprogstimulering i førskolen kan give tosprogede småbørn tilstrækkelige danskundskaber til, at de senere kan få det ønskede faglige og personlige udbytte af skolegangen. Den særlige indsats, der tænkes at ligge i førskolen og ikke i skolen, vedrører alene børnenes dansktilegnelse og hverken deres modersmål eller deres faglige udvikling. Det giver følgende model:

Udgangspunkt	Indsats	Primær effekt af indsats	Sekundær effekt af indsats
Modersmålet i hjemmet	Dansktilegnelse i førskolen	Danskundskaber i skolen	Fagligt udbytte af skolegangen

Den samme tankegang, som i lovforslaget ovenfor, nævnes som en af flere løsningsmuligheder på et uddannelsesproblem i en nylig udgivet undersøgelse af ”Integration af etniske minoriteter i ungdomsuddannelserne” (Seeberg 2002). Her ses de etniske minoriteters øgede deltagelse i ungdomsuddannelserne som et positivt integrationsaspekt (når 2001 sammenlignes med 1995 og 1989) . Samtidig peges på det hovedproblem, at tosprogede elever i gymnasiet klarer sig markant dårligere i mundtlig og skriftlig dansk end deres etsprogede klassekammerater. Analysen er baseret på karakterer til studentereksamen suppleret med interviews med gymnasieelever. Undersøgelsens forfatter opfordrer til en indsats for at forbedre de unges danskundskaber og foreslår bl.a., at der iværksættes ”en intensiveret danskundervisning så tidligt i elevernes opvækst som muligt, gerne allerede i folkeskolen eller før denne” (Seeberg 2002, p. 91). Det fremgår ikke eksplicit, om forslaget lægger op til ændringer i folkeskolens fagfordeling eller til en forstærket indsats i førskolen. Men i begge tilfælde taler det ind i en eksisterende diskurs, der sætter løsninger på tosprogedes mangeartede uddannelsesproblemer som lig en tidlig dansktilegnelse, og som i sin argumentation sjældent hæfter sig ved andre forhold, der også spiller ind på elevers udbytte af en skolegang.

I det aktuelle tilfælde er det relevant i analysen af problemet at inddrage det faglige grundlag, som gymnasieelevers danskundskaber vurderes på, herunder indholdet og kvaliteten af danskundervisningen i forhold til tosprogede elevers uddannelsesbehov. Netop i relation til danskfaget i det almene gymnasium og HF er det fx væsentligt at medtænke dets placering som centralt kultur- og dannelsesfag i en nationalt orienteret skoleform, der er tilpasset en socialt og sprogligt selekteret gruppe af unge (Hauberg Mortensen 2000). Som en række artikler i dag- og fagblade fra de senere år tyder på,

giver den historisk bestemte faglige identitet dansklærerne særligt store problemer med at klare omstillingen til en gymnasieskole med en mere flerkulturel og flersproget elevsammensætning, i hvert fald sammenlignet med deres kolleger i mindre dannelsesprægede og hermed mindre nationalt orienterede fag. Her er det sjældent sprogkundskaber i snæver færdighedsforstand, der tales om som et problem, men snarere kulturel referenceramme og genrekendskab i forbindelse med tekstlæsningen og den skriftlige fremstilling.

På en række efteruddannelseskurser for gymnasielærere, som DPU har været inddraget i i 2001, taltes desuden meget om betydningen af at beherske ”skolens sprog” (dvs. de diskursformer, der knyttes til den faglige og personlige udvikling i en formel læringssituation, og som med et amerikansk inspireret udtryk kunne kaldes ”akademisk dansk”). Fra andre undersøgelser af uddannelser på det niveau ved vi, at det handler om at læse både skøn- og faglitteratur på særlige måder (Hvistendahl 2001, Kulbrandstad 1998), at beherske særlige argumentations- og fremstillingsformer (Perregaard 1996) og at kunne trække på et stort ordforråd i de fagligt relevante felter (Golden & Hvenekilde 1983). Problemet med den danske debat om tosprogede elevers udbytte af ungdomsuddannelserne er, at disse (komplicerende) forhold sjældent inddrages; i stedet betragtes danskkundskaber som et entydigt fænomen, der alene varierer i omfang og ikke i sammensætning. Der er således ikke foretaget sprogligt baserede analyser af elevernes interaktion med fag, lærere eller klassekammerater, ingen klasserumsstudier, ingen analyser af gruppearbejde, opgaveløsning eller elevernes tekstforståelse og dannelsesbegreb osv. Fordi der er ringe bevidsthed om forskellen på hverdagsprog og ”akademisk dansk”, herunder om de forskellige fags forskellige forventninger til elevernes faglige kommunikation, er det tilmed næppe muligt på det foreliggende grundlag at udvikle særlige sprogkurser, som kvalificeret kan kompensere for specifikke problemer på gymnasieniveau (og som ligger ud over lektiehjælp). Hertil mangler både sprogforskning og erfaringer fra pædagogiske forsøgs- og udviklingsarbejder i gymnasiet.

Ifølge den dominerende uddannelsespolitiske diskurs er den eneste mulige løsning derfor at pege på mere og tidligere dansk. Det gør regeringen i sit nyeste udspil til ændring af lov om folkeskolen (L142, omtalt ovenfor), det gør kommunerne i sit fokus på førskole frem for folkeskole, det gør forfatteren til ovennævnte rapport om ungdomsuddannelserne - i øvrigt ganske uagtet de ændringer, der allerede er gennemført i folkeskole og førskole, og som endnu ikke kan have nået at påvirke de nuværende elever i gymnasiet. Heller ikke disse ret omfattende ændringer (sprogstimulering for 4-6 årige, dansk som andetsprog i skolen og som liniefag på seminariet) har imidlertid været genstand for forskningsmæssig interesse, men udsættes alene for lokalt baserede, ofte interne evalueringer.

Tema 2: Integration i skolen via modersmålet

Hvis man ser på den omfattende uddannelsessociologiske og sprogpedagogiske forskning, der har beskæftiget sig med spørgsmålet om, hvad der betinger minoritetselvers skolesucces, fremstår modellen ovenfor som groft forenklet. Fx er det en grundpræmis, at beherskelse af skolens sprog er en nødvendig forudsætning for udbytte af skolegan-

gen, men fra den almene skoleforskning ved vi samtidig, at der med begrebet ”skolens sprog” er tale om nogle sproglige krav, der gradvis udvides, og at tilegnelsen af den sproglige kompetence indgår i en dynamisk relation med barnets øvrige udvikling (Gregersen et al. 1975, Perregaard 1996). Beherskelse af skolens sprog er med andre ord ikke et afgrænset og entydigt fænomen, der kan erhverves i de små klasser, men et element i den samlede faglige og personlige udvikling og dermed også en effekt af den faglige virksomhed.

I den forbindelse skal det bemærkes, at især amerikanske forskere advarer mod den såkaldte ”Sink-or-swim-method”, hvor tosprogede børn henvises til at klare sig så godt som muligt i almindelige klasserum, uden at undervisningen tager udgangspunkt i deres sproglige forudsætninger (Krashen 1996, Crawford 2000). I stedet for at tilrettelægge undervisning ud fra de enkelte børns behov, hyldes i ”sink-or-swim”metoden et princip om ”naturlig sprogtilegnelse” (dvs. at sprog samles op ved social omgang og videreudvikles alene ved tilstedeværelse i skolen). Ud fra en sociolingvistisk betragtning peger den britiske sprogforsker Jill Bourne (1988) på, at skolesystemer, der baserer uddannelsen af sproglige minoritetselever på deres ”naturlige tilegnelse” af majoritetssproget, opererer med en skjult viden, der tager modersmålsbeherskelse af sproget for givet og derfor kun kan se sproglig variation som et uddannelsesmæssigt handicap, der må kompenseres for. Jill Bourne betragter naturliggørelsen af majoritetssproget som ideologisk, idet såvel selve tankegangen som den pædagogik, der understøtter den, ses som elementer i en opretholdelse af ideen om den monokulturelle, etsprogede skole og dennes betydning for videreførelsen af nationalstaten. I en analyse af dansk sprogpolitik i anledning af det europæiske sprogår i 2001 finder Holmen & Jørgensen spor af samme diskurs i den danske debat om sproglig mangfoldighed i skolen (Holmen & Jørgensen 2000).

I en omfattende registerundersøgelse af amerikanske tosprogede elevers skolesucces i forskellige skoleformer konkluderede Thomas & Collier (1997), at inddragelsen af børnenes modersmål var den enkelte faktor blandt mange, der klarest adskilte vellykkede skoleprogrammer fra mindre vellykkede, og at inddragelsen af modersmålet tilmed var stærkere end de forskelle i social baggrund, der ifølge forfatterne i øvrigt er kendt som udslagsgivende i effektmålinger i den amerikanske skole. I alt 42.000 elever blev i årene 1986-96 fulgt via deres resultater i de årlige prøver, som alle amerikanske skoleelever deltager i. Det viste sig, at de tosprogede elever som gruppe i de første 4-5 år lå langt under landsgennemsnittet, men at de elever, der deltog i en undervisning, der foregik på og i to sprog, hvoraf det ene var elevernes modersmål, derefter gradvis arbejdede sig op over landsgennemsnittet. Særlig tydelig var denne effekt, når modersmålet ikke alene blev brugt til sprogundervisning i pågældende sprog, men også brugt til undervisning i andre fag (matematik, geografi osv.). De øvrige tosprogede elever, som ikke modtog undervisning i deres modersmål, men alene fik en eller anden form for støtteundervisning i deres andetsprog, forblev som gruppe signifikant dårligere end landsgennemsnittet.

En lignende tendens kan iagttages i et indskolingsforsøg i Københavns Skolevæsen, hvor de tosprogede elever, der modtager undervisning på begge deres sprog (hen-

holdsvis dansk og arabisk, tyrkisk, albansk eller urdu), vurderes af både lærere og sprogforskere som værende bedre sprogligt udviklede og bedre socialt integrerede i klassen end elever på naboskolerne, som ikke deltog i det såkaldte "sproggruppeforsøg" (Gimbel et al. 2000). Forsøget startede i 1996 med fem klasser på fire skoler som led i det såkaldte integrationsprojekt, men er senere blevet udvidet på skolernes anmodning, således at der i dag foregår indskoling i sproggrupper på ni skoler.

Fra en longitudinel undersøgelse af den tosprogede udvikling hos tyrkisk-danske skoleelever i Køge kommune har Holmen & Jørgensen (2001) valgt at fokusere på 10 tyrkiske elever, som er fulgt fra skolestart til og med 9. Klasse. Ud fra resultaterne på en skriftlig prøve i 9. Klasse kan de ti elever inddeles i to grupper: fire elever, som ligger i top eller midt, og seks elever, som udgør bunden (af de i alt 32 elever, der har deltaget i prøven). Inden for gruppen af tosprogede elever er der samme indbyrdes fordeling m.h.t. karakterer til folkeskolens afgangsprøve og m.h.t. elevernes beherskelse af skriftlig tyrkisk. Noget overraskende viste elevernes kompetence på modersmålet i de små klasser sig at være en bedre indikator på den senere skolesucces end deres kompetence på andetsproget dansk. To af de fire elever var flydende på alderssvarende niveau ved skolestarten, de to andre var på begyndertrinnet i dansktilegnelse. Desuden var der to af de seks andre tyrkiske elever, der som skolestartere var flydende med god mundtlig sprogbeherskelse på dansk, men med ringe tyrkiskkundskaber. Begge disse havde tilsyneladende vanskeligt ved at klare skolens krav, således at de år for år relativt set klarede sig dårligere og dårligere på dansk. Det er nærliggende at tolke tallene således, at et veludviklet modersmål ved skolestarten er den væsentligste forudsætning for senere skolesucces, mens andetsproget udvikles i individuelt tempo og uden at en tidlig beherskelse er nødvendig. Det skal dog understreges, at der også er en anden mulig tolkning, idet begge forhold: beherskelse af modersmålet og skolesucces kan være bestemt af en tredje ikke-undersøgt faktor (fx børnenes opbakning i hjemmet, børnenes intelligens, børnenes placering i søskendeflokken).

At et veludviklet modersmål har positiv betydning for tosprogede elevers faglige udvikling bekræftes af en række andre undersøgelser: Krashen (1996) om effektiv læseindlæring på modersmålet, Hill (1995) om karaktergivning i skolens ældre klasser, Hyltenstam & Tuomela (1996) om skoleudbytte generelt og Cummins (2000) om kognitiv udvikling og børnenes tilknytning til skolen.

Ikke-sproglige undersøgelser af betydningen af danskkundskaber eller modersmålskundskaber lider af samme begrebsmæssige problem, idet der sjældent skelnes mellem hverdagssprog og skolesprog.

Sprogbeherskelse er ikke en enkelt, entydig færdighed, men en kompleks sammensætning af kompetencer. Børn lærer forholdsvis hurtigt det hverdagssprog, der knytter sig til uformelle situationer, mens det tager tid at opbygge et nyt sprog til at klare de mere formelle og læringstunge situationer (minimum 2-3 år, evt. 4-7 år, Cummins 2000). Skolesproget, som er præget af et særligt ordforråd, af særlige teksttyper og først og fremmest af skriftsproget, kan ikke læres af børn, før de er kognitivt modne til det,

dvs. i skolealderen. Det er netop derfor, at en indsats i førskolen kan give grundlaget for en senere udvikling, men ikke erstatte denne (Viberg 1996).

Tema 3: Integration i skolen gennem kvalitet i undervisningen

Evalueringen af de ca. 200 forsøgsprojekter i folkeskolen, der i 1994-1998 indgik i integrationsprojektet, havde til formål at vurdere skolens egenskaber som integrationsaktør (PLS Consult 1998). Udover at pege på behovet for en pædagogisk videreudvikling af såvel modersmålsundervisningen som undervisningen i dansk som andetsprog, fremhævede evalueringen følgende overordnede konklusioner for en vellykket integrationsproces i skolen (p. 3-4):

1. Det er en væsentlig forudsætning for en vellykket integrationsproces på en skole, at integrationsprocessen bliver til hele skolens projekt.
2. Den aktive inddragelse af tosprogede lærere har stor betydning, bl.a. for de tosprogede elevers sprogudvikling, deres følelse af tryghed samt for mulighederne for at opnå et velfungerende forældresamarbejde.
3. Der er et generelt behov for at føre læreruddannelsen ajour med en undervisningssituation med mange tosprogede elever.
4. Vurderingen af integrationsprojekternes procesforløb og resultater kan ikke ses uafhængigt af elevernes sociale arv og opvækstvilkår.
5. Den politisk administrative opbakning til integrationsprocessen er af central betydning.

Det interessante ved den meget brede konklusion, der går på tværs af indholdsmæssigt meget forskellige projekter, er, at den hverken hæfter sig ved børnenes baggrund som problem eller ved den kompensatoriske undervisnings muligheder, men tillægger egenskaber ved den almene skole kvaliteter i forhold til at løfte en integrationsopgave.

I den skolepolitiske debat om tosprogede elever forklares forskelle i skolesucces nemlig ofte med kulturelle eller socioøkonomiske forhold i elevernes baggrund. Nyere forskningsoversigter (Sverige: Axelsson 1999, Norge: Hyltenstam et al. 1996, USA: Brisk 1998, Thomas & Collier 1997, Canada: Cummins 2000) peger imidlertid på, at skolen og især kvaliteten af undervisningen spiller en langt større rolle end forhold i elevernes baggrund.

I en serie undersøgelser, der oprindeligt havde til formål at belyse betydningen af modersmålsundervisningen for elevernes danskundskaber, konkluderer Nielsen (1996, 1997, 1998), at læseundervisningen i klasser med mange tosprogede elever er af for dårlig kvalitet. Han undersøger også, hvorvidt deltagelse i modersmålsundervisning har positiv effekt på de ældre tosprogede elevers læse- og skrivefærdighed på dansk, men får ikke svar på dette spørgsmål (dvs. han kan påvise en positiv effekt i 9. Klasse, men ikke i 8. Klasse). Da han imidlertid hverken har inddraget en vurdering af elevernes beherskelse af modersmålet eller en vurdering af deres beherskelse af mundtlig dansk, har undersøgelsen begrænset værdi i en diskussion om modersmålsundervisningens kvalitative betydning.

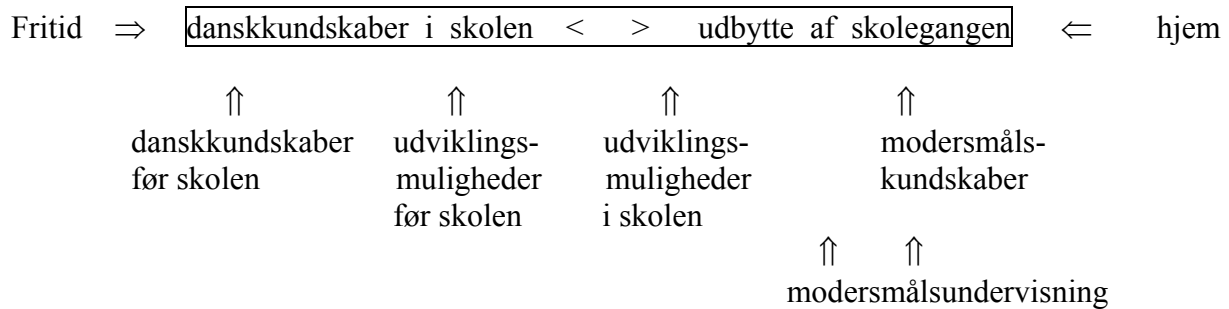
Ud over Nielsens undersøgelser er der også en række andre analyser, der viser en markant forskel på den gennemsnitlige skolepræstation for tosprogede og etsprogede elever på udvalgte fagområder:

- fagligt ordforråd, 5. kl. (Gimbel 1998)
- læsning af fagtekster og skønlitterære tekster, 8. og 9. kl. (Nielsen 1997)
- sammensat læse- og sprogfærdighed, 9. kl. (Holmen 2001)
- karakterer i 9. kl. (Sverige) (Axelsson 1999)
- karakterer i norsk og matematik i 9. kl. (Norge) (Engen et al. 1996)
- karakterer i mundtlig og skriftlig dansk til HF- og studentereksamen (Seeberg 2002)

Det er ikke muligt at fortolke, hvad forskellene skyldes. I alle tilfælde er eleverne startet i folkeskolen, længe inden dansk som andetsprog blev indført som fag (i 1995). Det er derfor muligt, at de ikke har modtaget den relevante undervisning. Men det er også muligt, at en sådan fortsat ikke er udviklet, eller at tosprogede elever af andre grunde har vanskeligere ved at klare sig i skolen end deres etsprogede klassekammerater; fx kan det meget vel være sværere for dem at tage udgangspunkt i den viden, der er etableret inden skolen, når de kun modtager begrænset eller ingen undervisning på modersmålet, også når dette er det bedst udviklede af deres sprog ved skolestarten. Endelig er der den pædagogiske fortolkning, at kriterierne for vurdering af de tosprogede elevers præstationer er fejlagtig, idet de bør bedømmes ud fra andetsprogs-kriterier (jf at fremmedsprogskundskaber ikke vurderes ud fra en modersmålsnorm).

Integration i skolen: forsøg på konklusion

Som sammenfatning af gennemgangen af de tre temaer skal jeg forsøge at opstille en alternativ model til den, der ovenfor hævdedes at ligge bag fx lovforslag L142. På baggrund af en beskeden dansk og en omfattende udenlandsk sprogvidenskabelig og uddannelsessociologisk forskning i minoritetselevers udbytte af skolegangen, bør en væsentligt mere kompleks tænkning lægges til grund for såvel lovgivning og uddannelsespolitisk debat som videre forskning (jf også Collier 1995). På følgende model sættes relationen mellem elevernes skolekundskaber i dansk og deres generelle udbytte af skolegangen i centrum, og pilene markerer forhold, der tillægges betydning for såvel hver af disse som for relationen mellem dem. Det skal bemærkes, at modersmålsundervisningen såvel spiller ind på elevernes sprogkundskaber på pågældende sprog som på deres danskundskaber og øvrige faglige og sociale udvikling. Desuden skal det understreges, at undervisning kun tillægges en positiv effekt, hvis den har kvalitet og indholdsmæssig substans. Modellen hæver sig altså over den rene organisatoriske tænkning, som ser effekt som et produkt af deltagelse i en bestemt undervisning uanset dennes indhold og kvalitet.

Tema 4: Integration på arbejdsmarkedet gennem danskkundskaber

Andelen af flygtninge/indvandrere på sociale overførselsindkomster er stor - meget større end deres samlede antal berettiger. En vigtig grund til det er, at det er svært for en del af dem at komme ind på arbejdsmarkedet. Det er der mange forskellige årsager til såsom sprogproblemer, kulturforskelle eller danskernes fordomme. Hvis Danmark fortsat skal være et velfærdssamfund, som vi kender det i dag, er det nødvendigt at mobilisere alle de ressourcer, vi har.

Sådan skrev daværende socialminister Henrik Dam Kristensen i en kampagne for socialt ansvar i virksomheder (Socialministeriet 2000). Den talmæssige baggrund for kampagnen er en væsentligt højere ledighed hos indvandrere og flygtninge end hos befolkningen som helhed (Lange 2000, Skytte 1997, Thomsen & Javadi 2000). Henrik Dam Kristensens bekymring deles af organisationer, politiske meningsdannere og indvandrer-/flygtningegrupper, men der anlægges forskellige vinkler på spørgsmålet. Nogle er bekymrede for de arbejdsløses situation, andre for samfundsökonomien; nogle fokuserer på strukturelle problemer på arbejdsmarkedet, andre på barrierer i form af manglende ligestilling eller i form af indvandreres ”skæve” kvalifikationer. Gennemgående er dog, at indvandrere og flygtnings tilknytning til arbejdsmarkedet ses som både middel til og udtryk for deres samfundsmæssige integration.

Ifølge integrationsloven fra 1998 sættes målet med integrationsindsatsen ganske vist som bredere end den beskæftigelsesmæssige, idet der i §1 tales om *deltagelse på lige fod med andre borgere i samfundets politiske, økonomiske, arbejdsmæssige, sociale, religiøse og kulturelle liv*, men siden vedtagelsen af loven er det blevet stadig tydeligere, at hovedindsatsen tænkes at foregå via arbejdsmarkedet. Det fremgår fx af analyser af kommunernes indsats (fx Laghaei 1995), af forslagene i den tidligere regerings *Handlingsplan for bedre integration* fra 2000 og af hovedpunkter i den nuværende regerings udlændingepolitik. Så sent som januar 2002 er synspunktet blevet gentaget af arbejdsmarkedets parter i et fælles integrationsudspil: *LO og DA er enige om, at målet for integration af flygtninge og indvandrere er, at så mange som muligt bliver integreret i samfundet og på arbejdsmarkedet, og at så mange som muligt bliver selvforsørgende*. Ønsket om at være selvforsørgende deles i øvrigt i vid udstrækning af minoritetsorganisationer og andre repræsentanter for de befolkningsgrupper, som integrationsloven vedrører (fx COWI 2000, Schmidt & Jakobsen 2000).

Der er udbredt enighed om, at indvandrere og flygtnings danskkundskaber spiller en vigtig rolle for deres muligheder på arbejdsmarkedet, og at motivationen til at lære

dansk derfor også hænger tæt sammen med, om sproget kan bruges i en beskæftigelsesammenhæng. Ifølge den enkle logik er danskundskaber vejen til beskæftigelse, mens beskæftigelse er vejen til integration.

Samtidig understreger mange analyser af emnet, at sproglige kvalifikationer kun udgør ét element i en kompleksitet, der også omfatter strukturelle forhold på arbejdsmarkedet og i samfundsinstitutionerne, og som præges af stadig skiftende krav til alle medarbejderes kompetence. Af betydning for både adgang til og fastholdelse på arbejdsmarkedet er desuden en række andre elementer, fx holdninger i ansættelsespolitikken og i den daglige interaktion på arbejdspladsen samt alle parter erfaringer med indbyrdes interaktion og med internationalisering af arbejdsmarkedet i øvrigt. Derfor er det misvisende alene at behandle barrierer i forhold til arbejdsmarkedet som et spørgsmål om manglende kvalifikationer hos flygtninge og indvandrere, således som fx arbejdsministeriets barriererapport (1993) gør. Barrierer vedrører også ændringer i erhvervslivets behov for arbejdskraft (Kornø Rasmussen 2000), den udtrykte og oplevede diskrimination på arbejdsmarkedet (hhv. Arbejdsmarkedsstyrelsen 2000 og Møller & Tøgeby 1999), en mere indirekte marginalisering af minoritetsgrupper gennem en udstrakt brug af sociale netværk i rekrutteringen af arbejdskraft (Jakobsen 2000) og politiske (og mediebarne) holdninger til udviklingen af det flerkulturelle samfund og til indvandrere og flygtnings medborgerskab (Horst 2001).

I en situation, der er så kompleks, kan indvandrere og flygtnings dansktilegnelse betragtes som et vigtigt redskab, men ikke som et universalmiddel. Det gælder i øvrigt ikke kun i beskæftigesspørgsmål, men også i et bredere integrationsperspektiv. I en kritik af indsatsen over for flygtninge advarer Jens Skovholm mod *hypostaseringen af danskkravet* (1998), hvorved han ikke alene mener, at danskundervisningen er kommet til at brede sig ud over andre integrationsområder, men også, at der stilles urimeligt høje sproglige krav til flygtninge, fordi *den enkeltes evne til at lære dansk bliver til et mål for villigheden til at lade sig integrere i samfundet* (1998, p. 45). Skovholms kritik går først og fremmest på den rolle, som sprogbeherskelsen tillægges blandt politikere og i den brede offentlighed i forhold til andre aspekter af den sociale integration. Hverken han eller andre kritikere finder det til gengæld kontroversielt, at voksne har brug for at kunne dansk af hensyn til deres uddannelses- og erhvervsmuligheder.

Tema 5: Integration på arbejdsmarkedet via sprogundervisning

Prioriteringen af danskundskaber i forhold til andre elementer i integrationsindsatsen er ét omdiskuteret emne. Et andet er spørgsmålet om, hvordan dansk bedst læres: i klasserummet eller på arbejdspladsen? I klasserummet møder kursisterne sproget i en pædagogisk tilrettelagt form og anvender dette i arbejdsformer, der giver både øvelse og indsigt. På arbejdspladsen møder de til gengæld sproget i situationer, der ikke har sprogtilegnelse eller sprogbevidsthed som mål, men alene autentisk kommunikation.

Fra forskningen om sprogtilegnelse ved vi, at sprog først og fremmest læres gennem brug, dvs. i kommunikation med andre mennesker om emner, der har relevans i den konkrete situation, man befinder sig i (Holmen 1990, Lund 1999). Ifølge denne tankegang er formål og motivation for at lære og for at bruge sproget indbygget naturligt i

den praktiske hverdag der, hvor man færdes. Det gælder både på arbejdspladser og i klasserum, men det foregår under forskellige betingelser: Som sprogbruger samler man elementer af det nye sprog op ved at møde det i de hverdagsituationer, hvor man har brug for at kommunikere om praktiske gøremål med andre. Men i de fleste situationer møder man en sprogbrug, der er indholdsmæssigt bundet til formålet med kommunikationen, og da denne typisk gentager sig i arbejdsrutiner, giver det alt i alt en begrænset sprogbeherskelse at lære sprog på en arbejdsplads. Derimod er det et af klasserummets formål at gå ud over den banale informationsudveksling, ved at der tages emner op og indføres sprogbrug, som ikke direkte er afledt af den praktiske hverdag. Det giver såvel et mere nuanceret sprog som mulighed for at inddrage emner af abstrakt eller samfundsdebatterende art. Endelig har man i hverdagens kommunikation sjældent lejlighed til at rette sin opmærksomhed mod selve sproget eller mod sin egen læringsproces, og begge typer refleksion er fremmede for den intellektuelle del af læringsprocessen (fx Lund 1997, Mitchell & Myles 1998).

Op gennem 90'erne har der været stigende metodisk opmærksomhed på betydningen af såvel kommunikation som sproglig refleksion i danskundervisningen af voksne. Samtidig med integrationsloven indførtes i 1998 en omfattende lovrevision af danskundervisningen, der havde til formål at forbedre denne: Gennem etableringen af sprogcentre indførtes en organisatorisk opstramning af danskundervisningen fulgt af et kvalitetsløft af metodisk-indholdsmæssig art. Det skete ved indførelse af en ny læreruddannelse, iværksættelse af en forbedret efteruddannelse af lærerne, udarbejdelse af detaljerede undervisningsvejledninger samt nye prøveformer. Desuden blev der afsat midler til pædagogisk forsøgs- og udviklingsarbejde og til forbedring af sprogcentrenes vejlederfunktion.

Samtidig med den indholdsmæssige ændring er danskundervisningen gradvis vokset i omfang. I dag udgør den et af de største voksenuddannelsesområder med ca. 45.000 kursister og 2000 lærere fordelt på ca. 50 sprogcentre landet over. Peter Villads Vedel, som er pædagogisk konsulent på området i Integrationsministeriet, siger, at *mangfoldighed er et grundvilkår for undervisningen*, idet han vurderer, at *intet voksenuddannelsesområde i Danmark har en så sammensat og forskellig kursistgruppe som sprogcentrene. Alle tænkelige uddannelsesmæssige og erhvervmæssige baggrunde er til stede, alle tænkelige livserfaringer og livsforløb fra hele verden, flygtninge- og indvandrerbaggrunde er med til at tegne mangfoldigheden* (Vedel 2001: 12-13).

Mangfoldigheden slår ligeledes igennem i kursisternes vurdering af undervisningen. I en af de få undersøgelser, hvor der spørges til indvandrere og flygtninges vurdering af danskundervisningen, udtrykkes gennemgående stor tilfredshed (COWI 2000: 67-73). Lærerne vurderes som kompetente, og kursisterne ser sig selv som motiverede, fordi de føler et stort behov for opnå sproglig kompetence. Samtidig udtrykker de bekymring over, at dansktilegnelsen tager så lang tid, at der ikke er frit skolevalg i de store byer, og at undervisningen af analfabeter er for dårlig. Kun 20 % af 234 er ikke tilfredse, heraf har de fleste en længere uddannelse bag sig. I kommentarerne til undersøgelsen peges på behovet for en yderligere differentiering i forhold til kursisternes uddan-

nelsesbaggrund, og desuden efterlyses brug af andre sprog end dansk som undervisningssprog.

Lærernes vurdering af udviklingen kan kun belyses indirekte, idet man siden lovens vedtagelse hverken har indsamlet erfaringer fra lærere, der kan sammenligne med den tidligere situation, eller har fulgt den professionelle udvikling hos det forholdsvis store antal lærere, der er blevet ansat i de senere år (dvs. efter at kravet om en kompetencegivende uddannelse er gennemført). Intensiteten af den faglige debat og tilstrømningen til seminarer og efteruddannelseskurser i den efterfølgende treårige periode tyder dog på, at man på sprogcentre er gået seriøst ind i en kvalitetsudvikling af undervisningen (Holmen 1999, Lund & Svendsen Pedersen 2001). Det gælder også de dele af udviklingen, der beskæftiger sig med kursisternes forberedelse til arbejdsmarkedet eller med beskæftigedes muligheder for at få særlig tilrettelagt danskundervisning på virksomhederne (se Undervisningsministeriet 1999 og 2000). Der er således været stor interesse for at deltage i ”Dansk på arbejde”, som var et af undervisningsministeriets satsningsfelter i 2001, og som havde til formål at afprøve metoder til samarbejde mellem sprogcentre og virksomheder i lokalområder. At der har været god grund til at påvirke den pædagogiske udvikling i retning af en større åbning mod lokalsamfund og arbejdsmarked understreges af en sprogcenterlærer i en samtale fra tidspunktet for lovens gennemførelse: *Vi må væk fra det synspunkt, at vores kursister først skal lære dansk, og derefter kan de fortsætte med deres liv. Opgaven består i at knytte dansktiltagelsen sammen med deres hverdag, med deres ønsker og behov, uden at miste den pædagogiske tilgang til, hvordan dette skal foregå* (Holmen 1999: 13).

Ligesom der ikke er indsamlet erfaringer fra sprogcentrenes lærere er der heller ikke foretaget systematiske vurderinger af, hvilken gennemslagskraft danskundervisningsloven har haft på sprogcentrenes virksomhed. Det er derfor umuligt at afgøre, om den kritik, der nu gøres gældende (fx LO og DA 2002), blot er et ekko af den kritik, der førte frem til danskundervisningsloven, eller om det fortsat er berettiget at kritisere sprogcentre for at fastholde indvandrere og flygtninge for længe i en ”undervisningskuvøse” (fx Ottosen 1992) eller for at samarbejde utilstrækkeligt med kommuner og lokale arbejdspladser (Laghaei 1995). En mulighed er også, at man fra kritikernes side opfatter arbejdspladsen som det optimale læringsrum og deltagelse i undervisning følgelig som en omvej i en ”naturlig” tilegnelsesproces. Et sådant synspunkt kan skyldes for ringe viden om undervisningens indhold og funktion eller en undervurdering af den opgave, som kursisterne står over for. Men det kan også skyldes en ideologisk bestemt uvilje mod at betragte national- og majoritetssproget, dansk, som noget, der ikke er ”kommet ind med modermælken”, men først skal læres af voksne, som tilmed har legitim ret til ophold i landet (jf. Bourne 1988). Endelig kan den vedholdende kritik skyldes, at sprogcentre er for dårlige til at forberede kursisterne på netop arbejdsmarkedets krav, enten fordi man på sprogcentre har et andet formål med sin undervisning eller ikke kender de relevante krav. Ej heller denne problemstilling er systematisk belyst.

Integration på arbejdsmarkedet: Sociolingvistisk konklusion

Da der ikke er foretaget sprogvidenskabelige undersøgelser af relationen mellem voksnes sprogkundskaber og integrationen på arbejdsmarkedet, vil konklusionen på denne del af notatet bestå i en opsummering af de sprogvidenskabelige grundbegreber, der bør tænkes ind i sådanne undersøgelser. En model over kausalforhold vil med stor sandsynlighed blive af samme kompleksitetsgrad som modellen for folkeskolen ovenfor.

Inden for den del af sprogvidenskaben, der betegnes sociolingvistik, studeres de systematiske relationer mellem sprogbrug og samfund, dvs. de mønstre der tegner sig i sprogvalg, sprogfærdighed og holdninger til begge. Det er et generelt udgangspunkt, at en given sprogbrug ikke alene afspejler sprogbrugers kompetence, men også vedkommendes sociale identitet. Alle sprogbrugere behersker således et register af sproglige former, hvoraf en variant bringes i anvendelse i den enkelte situation. Sådanne situationer betegnes ofte domæner i sociolingvistikken efter den amerikanske sociolingvist Joshua Fishman, der i 70'erne beskrev, hvordan vi taler forskelligt på arbejde, i kirken, hos myndighederne, i hjemmet osv. (Fishman 1972). Senere har man diskuteret, i hvor høj grad variationen i sprogbrugen skyldes, at vi færdes i adskilte situationer (domæner), og i hvor høj grad den skyldes vores deltagelse i forskellige netværk med de forskellige samtaleroller, vi påtager os og tillægges (Milroy & Milroy 1992). I det nordiske NISU-projekt gennemførtes analyser af sprogbrug hos 9 indvandrergupper i 4 nordiske lande (Boyd et al. 1994), og det blev konkluderet, at netværksbegrebet er en relevant tilgang til vurdering af sprogbrug og sprogfærdighed, men at netværk tager forskellige former efter sprogbrugernes kulturelle identitet (fx om netværkene er individuelt eller familiebaserede, Boyd 1994).

I NISU-projektet sammenligner Latomaa (1994) desuden de voksne indvandreres selvrapporterede sprogfærdighed på andetsprogene med resultater fra lingvistiske analyser af sprogkundskaber i andre undersøgelser (fx Klein & Dittmar 1979) og finder et stort set enslydende mønster: hurtig tilegnelse af et andetsprog har sammenhæng med uddannelsesbaggrund, opholdslængde og alder ved indvandring samt sammensætning af den enkeltes sociale netværk (men ikke med den sproglige eller nationale baggrund eller med brugen af modersmålet i andre domæner, fx i hjemmet). NISU-projektets resultater tyder på, at man med fordel kan kombinere eksterne vurderinger af indvandrere og flygtninges sprogbrug og sprogfærdighed (gennem tests eller observationer) med deres egne vurderinger i interviews. Herigennem fanger man ikke alene sprogfærdigheden ind, men også holdninger til denne og til sprogvalg.

Henvisninger

- Arbejdsmarkedsstyrelsen (2000), Undersøgelse af flaskehalse på det danske arbejdsmarked 1999.
- Arbejdsministeriet (1993), Handlingsplan til nedbrydning af barrierer over for beskæftigelse af flygtninge og indvandrere.
- Axelsson, Monica (1999): Tvåspråkiga barn och skolframgång – mångfalden som resurs. Rinkeby Språkforskningsinstitut Bourne, Jill (1988), Natural Acquisition and a Masked Pedagogy. Applied Linguistics. Vol 9, nr. 1.

- Boyd, Sally (1994), Sociala nätverk och den nordiska språkkontakten. I Boyd, Holmen & Jørgensen (eds.), *Sprogbrug og sprogvalg blandt indvandrere i Norden*, bind 1 og 2. Danmarks Lærerhøjskole
- Boyd, Sally, Holmen, Anne & Jørgensen, J.N. (eds.), *Sprogbrug og sprogvalg blandt indvandrere i Norden*, bind 1 og 2. Danmarks Lærerhøjskole
- Brisk, Maria Estela (1998): *Bilingual education and bilingualism. Multilingual Matters*
- Bourne, Jill (1988): *Natural language acquisition or a masked pedagogy. Applied Linguistics 9, 1*
- Collier, Virginia P. (1995), *Second language acquisition for school: Academic, cognitive, sociocultural and linguistic processes. I Alatis et al. (eds.), Linguistics and the education of language teachers. Georgetown University Press*
- COWI (2000), *Udlændinges egen opfattelse af deres situation og integrationsprocessen i Danmark. Indenrigsministeriet*
- Crawford, James (2000): *At war with diversity. US language policy in an age of anxiety. Multilingual Matters*
- Cummins, Jim (2000): *Language, Power and Pedagogy. Bilingual children caught in the crossfire. Multilingual Matters*
- Engen, Thor Ola et al. (1996): *Til keiseren hva keiserens er? Om minoritetslevers utdanningsstrategier og skoleprestasjoner. Oplandske Bokforlag*
- Fishman, Joshua (1972), *The sociology of language. An interdisciplinary social science approach to language in society. Rowley, Mass.*
- Gimbel, Jørgen (1995), *Bakker og u-dale. Sprogforum 3, 28-34*
- Gimbel, Jørgen (1998): *Tyrkiske børns fagrelevante danske ordforråd i femte klasse. I Janus Møller m.fl. (red.), Tosproget udvikling. Københavnerstudier i tosprogethed, K4. Danmarks Lærerhøjskole*
- Gimbel, Jørgen et al. (2000), *"Det bedste Københavns Kommune har foretaget sig hidtil". Beskrivelse og evaluering af sproggrufforsøg i skoledistrikterne 6 og 12 i Københavns Kommunes Skolevæsen 1996-1999. Københavnerstudier i tosprogethed 31. Danmarks Lærerhøjskole*
- Golden, Anne & Anne Hvenekilde (1983), *Rapport fra prosjektet LÆREBOKSPRÅK. Senteret for språkpedagogikk. Universitetet i Oslo*
- Gregersen, Frans et al. (1975)(red.), *Børn, sprog og undervisning. Gyldendal*
- Hill, Margareth (1995): *Invandrabarns möjligheter. Om språkutveckling och kunnskapsutveckling i förskola och skola. Göteborgs UNiversitet*
- Holmen, Anne (1990), *Udviklingslinier i tilegnelsen af dansk som andetsprog. Københavnerstudier i tosprogethed 12. Danmarks Lærerhøjskole*
- Holmen, Anne (1999), *Dansk som andetsprog – fag og faglighed. I Holmen, Lund & Nielsen (red.), På sporet – en antologi om undervisning i dansk som andetsprog. Uddannelsesstyrelsens temahæfteserie nr. 30*
- Holmen, Anne (2001): *Tosprogede elevs tekstkompetence. I Rapport fra forskerkonference i Nordisk netværk for tekst- og litteraturpædagogik*
- Holmen, Anne & Normann Jørgensen (2000), *Har vi en dansk sprogpolitik? Om holdninger til sproglig mangfoldighed i Danmark. I Holmen & Jørgensen (red.), Sprogs status i Danmark år 2011, Københavnerstudier i tosprogethed 32, 75-90. Danmarks Pædagogiske Universitet*
- Holmen, Anne & Normann Jørgensen (2001): *Tosproget udvikling og dansk som andetsprog. Nogle resultater fra Køge-projektet. I Wagner (ed.), Pædagogik og læring i fremmed- og andetsprog. Odense Working Papers in Language and Communication*
- Horst, Christian (2001), *Den nationale dannelse og de flerkulturelle samfund. In Andersen, O.S. (red.), Nye traditioner. Forlaget IA*
- Hvistendahl, Rita (2001), *Elevportretter fra det flerkulturelle klasserommet. Universitetsforlaget*
- Hyltenstam, Kenneth et al. (1996): *Tilpasset språkoplæring for minoritetslever. Konsensuskonferanse 9.-10. januar 1996. Udgivet af Norges Forskningsråd*
- Hyltenstam, Kenneth & Veli Tuomela (1996): *Hemspråksundervisningen. I Hyltenstam (ed.), Tvåspråkighet med förhinder? Studentlitteratur*
- Jakobsen, Vibeke (2000), *Marginalisering og integration? Indvandrere på det danske arbejdsmarked 1980—1996. Arbejdsliv nr. 2*
- Jeppesen, Kirsten Just (1989), *Unge indvandrere. Socialforskningsinstituttet, 89:6*
- Klein, Wolfgang & Norbert Dittmar (1979), *Developing grammars. Springer*

- Krashen, Stephen (1996): Under attack. The case against bilingual education. Language education associates
- Kulbrandstad, Lise Iversen (1998), Lesing på et andrespråk. En studie av fire innvandrerdommers lesing av læreboktekster på norsk. Acta Humaniora, Oslos Universitet
- Laghaei, Shahin (1995), Etniske minoriteter i kommunerne. Kortlægning af eksisterende viden om de kommunale indsatsler på integrationsområdet. Nævnet for etnisk ligestilling
- Lange, Anita (2000), Statistik om indvandrere og efterkommere. I Madsen & Graumann (red.), Nyt land – nye roller. Køn i bevægelse blandt etniske minoriteter. Ligestillingsafdelingen
- Latomaa, Sirkku (1994), Aikuisten maahanmuuttajien toisen kielen taito. I Boyd, Holmen & Jørgensen (eds.), Sprogbrug og sprogvælg blandt indvandrere i Norden, bind 1 og 2. Danmarks Lærerhøjskole
- Lund, Karen (1997), Lærer alle dansk på samme måde? En længdeundersøgelse af voksnes tilegnelse af dansk som andetsprog. Specialpædagogisk Forlag
- Lund, Karen (1999), Sprog, tilegnelse og kommunikativ undervisning. I Holmen & Lund (red.), Studier i dansk som andetsprog. Akademisk Forlag
- Lund, Karen & Svendsen Pedersen, Michael (2001), Fleksibilitet og læringsmiljøer. I Nielsen m.fl. (red.), Fleksible læringsmiljøer i andetsprogsundervisningen – en antologi. Undervisningsministeriet, Uddannelsesstyrelsens temahæfteserie 18
- Mitchell, R. & Myles, F. (1998), Second Language Learning Theories. Arnold
- Mortensen, Finn Hauberg (2000), Faget dansk – kronologiske, systematiske og utopiske funderinger. *Arbejdsrapporter* 31. Skolefag, læring og dannelse. Danmarks Lærerhøjskole
- Møller, Birgit & Tøgeby, Lise (1999), Oplevet diskrimination. En undersøgelse blandt etniske minoriteter. Nævnet for etnisk ligestilling
- Nielsen, Jørgen Christian (1996): Læseundervisning i klasser med tosprogede elever. Danmarks Pædagogiske Institut
- Nielsen, Jørgen Christian (1997): Tosprogede elevers danskundskaber på folkeskolens ældste klassetrin. Danmarks Pædagogiske Institut
- Nielsen, Jørgen Christian (1998), Tosprogede elevers sprog og læsning på deres første- og andetsprog. Danmarks Pædagogiske Institut
- Ottosen, Mai Heide (1992), Kan de få arbejde? Socialforskningsinstituttet
- Perregaard, Bettina (1996), Hvilken respons? Om forholdet mellem social kontekst og sproglig udvikling i den ny skrivepædagogik. NyS 21, 23-39
- PLS Consult (1998): Undervisningsministeriets integrationsprojekt. Hovedrapport
- Rasmussen, Hans Kornø (2001), Dem og os. Det multi-etniske Danmark. Gyldendal
- Schmidt, Garbi & Jakobsen, Vibeke (2000), 20 år i Danmark. En undersøgelse af nydanskernes situation og erfaringer. Socialforskningsinstituttet 00:11
- Seeberg, Peter (2002): Integration af etniske minoriteter i ungdomssuddannelserne.
- Skovholm, Jens (1998), Flygtningene og velfærdsstaten. I Preis (red.), Kan vi leve sammen? Integration mellem teori og praksis. Munksgaard
- Skytte, Marianne (1997), Etniske minoritetsfamilier og socialt arbejde. Hans Reitzels Forlag
- Socialministeriet (2000), ”Plads til forskellighed”. Erfaringer med ansættelse af flygtninge og indvandrere år 2000.
- Thomas, Wayne P. & Virginia Collier (1997), *School Effectiveness for Language Minority Students*. The George Washington University, USA. National Clearinghouse for Bilingual Education
- Thomsen, Margit Helle & Javadi, Azam (2000), ”Mellem diskrimination og mønsterbrydning” Etniske minoriteter på arbejdsmarkedet. I Madsen & Graumann (red.), Nyt land – nye roller. Køn i bevægelse blandt etniske minoriteter. Ligestillingsafdelingen
- Undervisningsministeriet (1999), Dansk på arbejde – arbejde på dansk. Uddannelsesstyrelsens temahæfteserie nr. 40
- Undervisningsministeriet (2000), Danskundervisning og aktivering i samspil. Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie 4.
- Vedel, Peter Villads (2001), Sprogpolitik og integration. In Andersen, O.S. (red.), Nye traditioner. Forlaget IA
- Viberg, Åke (1996): Svenska som andraspråk I skolen. I Hyltenstam (red.), Tvåspråkighet med förhinder?

© Anne Holmen

ISSN 1601-5967

Published by:

AMID

Aalborg University

Fibigerstraede 2

DK-9220 Aalborg OE

Denmark

Phone + 45 96 35 91 33

Fax + 45 98 15 11 26

Web: <http://www.humsamf.auc.dk/amid>

AMID – Akademiet for Migrationsstudier i Danmark
The Academy for Migration Studies in Denmark

Director: Professor dr. phil. Ulf Hedetoft

The Academy for Migration Studies in Denmark, AMID, is a consortium consisting of researchers at research centers representing three institutions of higher education and two research institutes. AMID is supported by the Danish Research Councils of the Humanities and the Social Sciences.

The Consortium consists of the following members:

Aalborg University--Department of Sociology, Social Studies and Organization, Department of Economics, Politics and Administration, as well as *SPIRIT* (School for Postgraduate Interdisciplinary Research on Interculturalism and Transnationality) and Institute for History, International and Social Studies. Aalborg University is the host institution.

The Aarhus School of Business--CIM (Centre for Research in Social Integration and Marginalization).

Aarhus University--Department of Political Science.

The Danish National Institute of Social Research (Socialforskningsinstituttet, SFI).

The Institute of Local Government Studies (Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut, AKF).